

Uluslararası Türk Hukuk Tarihi Kongresi
13-14 Mayıs 2016 - İstanbul

II. TÜRK HUKUK TARİHİ
KONGRESİ BİLDİRİLERİ
Cilt: II

Editör

Prof. Dr. Fethi GEDİKLİ

onikilevha
TÜRK HUKUK TARİHİ KONGRESİ BİLDİRİLERİ

YAYIN NO: 681

II. Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri Cilt: II
Editör: Prof. Dr. Fethi Gedikli

ISBN 978-605-152-470-2

1. BASKI - İSTANBUL, ARALIK 2016

© **ON İKİ LEVHA YAYINCILIK A. Ş.**

Adres : Prof. Nurettin Mazhar Öktel Sokak No: 6A Şişli / İSTANBUL
Telefon : (212) 343 09 02
Faks : (212) 224 40 02
Web : www.onikilevha.com.tr
E-Posta : bilgi@onikilevha.com.tr

Baskı/Cilt Birlik Fotokopi Baskı Ozalit ve Büro Malz. San. ve Tic. Ltd. Şti.
Yıldız Mah. Çırağan Cad. No: 5 1 Nolu Mağaza
Beşiktaş / İstanbul
Tel: (212) 269 30 00
Sertifika No: 20179

KONYA MEKTEB-İ HUKUK MÜDERRİSLERİNDEN ŞEYHZÂDE AHMED ZİYA EFENDİ VE İSLAM HUKUKU DERS KİTAPLARI

Sheikhzadah Ziya Efendi, A Scholar at Konya Maktab-i Hukuk and His Textbooks on Islamic Law

İsmail BİLGİLİ*

A) Ahmed Ziya Efendinin Hayatı

"Gönül ister ki bu muhterem üç kardeşin evlatlarından torunlarından birileri çıkıp hizmetlerini ve hayat hikâyelerini yazsın veya yazabilecek birlerine yardım ederek ecdadına karşı vazifesini yerine getirsin. Bu mübarek zatların aileleri nezdinde kalmış kıymetli hatıralar ve notlar da bulunabilir."¹

Merhum Ali Ulvi Kurucu Hoca Efendinin (ö. 2002) bahsettiği bu muhterem üç kardeşten biri de tebliğimizde tanıtmaya çalışacağımız *Konyalı Şeyhzâde Ahmed Ziya Efendidir.*

Ziya Efendi hicri 1291 / miladi 1874 tarihinde Konya'da doğmuştur.² Babası, devrin Nakşibendî Tarikatı'nın Halidiye kolu şeyhlerinden,

* Yard. Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalı Öğretim Üyesi. Tel: 0 506 234 68 96 e-mail: bilgiliismail@hotmail.com

¹ M. Ertuğrul Düzdağ, *Üstad Ali Ulvi Kurucu Hatıralar*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2009, 1/174.

² Ailenin Konya Valiliği nüfus müdürlüğünden aldığı nüfus kaydı belgesinde Ziya Efendi'nin doğum tarihi 1291 olarak kayıtlıdır. Ahmed Ziya Efendi'nin hayatı hakkında geniş bilgi için şu eserlere bakılabilir: 1- Ahmet Gürtaş, "Şeyhzâde Ahmed Ziya Efendi ve Kaside-i Dâliyyesi", *S.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1999, IX, s. 81-149. 2- İsmail Bilgili, "Şeyhzâde Ahmed Ziya Efendi'nin Hayatı ve 'Emâli'l-Vasâya' Adlı Eseri", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Konya 2008, sy. 12 s. 301-344. 3- İsmail Bilgili, *Müderri*

Müderri Muhammed **Bahattin** Efendi (ö. 1324/1906), annesi de Halidi Bağdadi (ö. 1826)'nin halifelerinden Şeyh Ödemişli Hasan Kudsi Efendi'nin (ö. 1254/1834) kızı **Ayşe** Hanım'dır.³ Ziya Efendinin babası ve dedeleri tasavvufta tarikat "*Şeyhi*" oldukları için toplumda şeyhin oğlu anlamında "*Şeyhzâde Ziya Efendi*" diye bilinir.

Zekâ, ahlak ve ilmi seviye bakımından güzide bir karakter olan Ziya Efendinin nesebi, dedesi **Muhammed Kudsi el-Bozkırî** -diğer ismiyle **Memiş Efendi**- (ö. 1269/1852) vasıtasıyla Horasanlı Komutan Derbent **Molla Said Horasanî**'ye⁴ oradan da Hz. Peygamber (s.a.s)'e ulaşır.⁵ Molla Said Horasanî, birbirlerine hısım ve akraba olan on yedi büyük aile halinde⁶ Selçuklu Devleti hükümdarı Melikşah'ın oğlu **Sultan Sencer** (ö. 1157) tarafından 12. asırda Anadolu'ya çağrılır.⁷ Selçuklu Devlet Teşkilâtının sağlam bir yapıya kavuştuğu Sultan Sencer zamanında özellikle **Horasan bölgesi**, sultanın teşvikiyle Anadolu başta olmak üzere bütün İslâm dünyasına ilim akışını sağlayan bir merkez hüviyetindedir.⁸

Molla Said Horasanî beraberindekilerle, Karaman'dan sonra Konya'ya gelir. Konya Selçuklu Sultanı,⁹ Molla Said Horasanî'yi yeğenlerinden Havva Sultan ile evlendirir. Molla Said Horasanî, amcası Halil

Hasan Kudsi Efendi ve İcazetleri, Konya 2012, s. 93-108. 4- İsmail Bilgili, Ahmet Çelik, *Muhammed Kudsi el-Bozkırî (Memiş Efendi)*, Konya 2013, s. 70-77.

³ Mahmud Sural, "50 Yıl Önceden Bu Yana Her Yönüyle Konya", *Yeni Konya Gazetesi*, 10 Eylül 1975, s. 3.

⁴ Fevzi Uçan, Şeyh Muhammed Kudsi (Memiş) Efendinin Kökeni/Soyağacı, Tarihsiz el yazısı notlarından oluşmaktadır.

⁵ Ahmed Ziya Efendi, *Kaside-i Ziyaiyye*, Tercüme: İlhan Armutçuoğlu, Önsöz: Tahir Büyükkörükçü, Erkam Neşriyat, 3.

⁶ Fevzi Uçan, Şeyh Muhammed Kudsi (Memiş) Efendinin Kökeni/Soyağacı.

⁷ Fevzi Uçan'ın hazırladığı "Soyağacı"nda, Molla Sait Horasanî ve yakınları, Sultan Sencer tarafından Moğol saldırı ve kıyımlarından kurtulmaları amacıyla ivedilikle yurdu terk etmeleri istenmiştir.

⁸ <http://www.bilgicik.com/yazi/sultan-sencer-turk-kaganlari-ve-sultanlari>. (Erişim: 07.06.2016)

⁹ Bu dönemde Konya'da bulunan Anadolu Selçuklu Devleti Sultan'ının II. Kılıçarslan (1155-1192) olması muhtemeldir.

Efendi ve amcasının oğlu Mustafa Efendi ile şimdiki Bozkır ilçesine bağlı Aliçerçi¹⁰ ve Karacahisar bölgesine yerleşir.¹¹

a) **Dedesi Muhammed Kudsi el-Bokri/Memiş Efendi:** Ziya Efendinin dedesi Memiş Efendi 1784 yılında Konya'nın Aliçerçi kasabasında doğup 1852 yılında Seydişehir'in Çavuş kasabasında vefat ederek Çavuş'ta defnedilmiştir. Memiş Efendi ve aile fertleri, Konya'nın son iki yüz yıllık ahlak ve ilim faaliyetlerine önemli düzeyde katkıda bulunmuş, bölge halkı ve hatta devlet yönetimi üzerinde etkileri olmuştur.¹²

Memiş Efendi, Nakşbendî Tarikatının Halidiye kolu kurucusu Mevlana Halid-i Bağdadi'nin halifelerindendir. Halidi Bağdadi, Memiş Efendiyi Anadolu'da Halidiye kolunun yayılmasıyla görevlendirmiştir. Memiş Efendi, medrese merkezli yürüttüğü ilim ve irşat hizmeti oğullarına, onlardan da torunlarına intikal ettirerek, Halidiye kolunun Anadolu'nun kuzeyinden güneyine, doğusundan batısına kadar ulaşmasına vesile olmuştur.¹³ Ailenin mensup olduğu Nakşbendî Tarikatının Halidiye kolu, günümüzde Anadolu'nun farklı bölgelerinde faaliyetlerini halen sürdürmektedir.

Ziya Efendinin dedesi Memiş Efendi'nin eğitim ve öğretim anlayışı Hadimî geleneğine dayanır. Hadimî geleneğinde medrese merkezli bir ilim ve tasavvuf anlayışı yer almakta, medrese ve tekke eğitim ve öğretimi birlikte yürütülmektedir. Bu gelenekte akli ve nakli ilimler birlikte tedris edilmektedir.

b) **Babası Muhammed Bahauddin Efendi:** Ziya Efendinin babası Muhammed Bahâuddîn Efendi, 1247/1831 yılında Bozkır'ın Karacahisar köyünde doğmuştur. Ailenin büyük oğludur. Bahâuddîn Efendi ilmî ve tasavvufî eğitimini önce babası Memiş Efendiden almış sonra

¹⁰ Aliçerçi, Konya'nın Bozkır İlçesine bağlı bir mahalle olup Ahmed Ziya Efendinin dedesi Memiş Efendinin doğduğu yerdir.

¹¹ Fevzi Uçan, Şeyh Muhammed Kudsi (Memiş) Efendinin Kökeni/Soyağacı.

¹² Ali Osman Koçkuzu, *Çanakkale Cephesinde Bir Müderris Abdullah Fevzi Efendi*, İstanbul: İz yayıncılık, 2. Baskı, 2011, 19.

¹³ Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz: Hamid Algar, "Nakşibendiyye", *DİA*, 2006, 32/335-342; Abdurrahman Memiş, *Halidi Bağdadi ve Anadolu'da Halidilik*, İstanbul 2000.

da Kadınhanlı Ahmed Kudsi Efendiden (ö. 1888) devam ettirmiştir. Bahâuddîn Efendi, babası Memiş Efendinin vefatından sonra onun "halife-i mutlakası"¹⁴ olarak irşat görevini yürütmüştür.

Bahâuddîn Efendi, babasının vefatından on yıl sonra, 1862 yılında ailesiyle birlikte Konya'ya hicret etmiştir. Günümüzde Merkez Bankası'nın Konya şubesinin bulunduğu yerde, Konya Valilerinden Ebu Bekir Sami Paşa tarafından 1266 / 1845 yılında yaptırılan Bekir Sami Paşa Medresesine, ilk müderrisi Himmet Efendi (ö. 1279/1862)'nin vefatı üzerine müderris olmuştur.

Konya'da çok sevilen ve ilmine güvenilen Bahâuddîn Efendiye ait iki risale bulunmaktadır. Bu risalelerden birini babası Memiş Efendinin vahdeti vücut görüşüne sahip olduğunu iddia eden bir şahsın mektubuna cevap ve reddiye olarak kaleme aldığı "Baisü'l-mağfire fi beyani akvali'l-vahde"¹⁵ isimli eseridir. İkinci risalesi ise zikrin faziletine dair yazdığı "İkazu'n-naimîn ve tenbihu'l-gâfilîn" adlı eseridir.¹⁶ Ayrıca "Şemsu's-Şumûs" adlı kitabın Memiş Efendiyi anlatan kısmı da -büyük ihtimalle- Bahâuddîn Efendiye aittir.

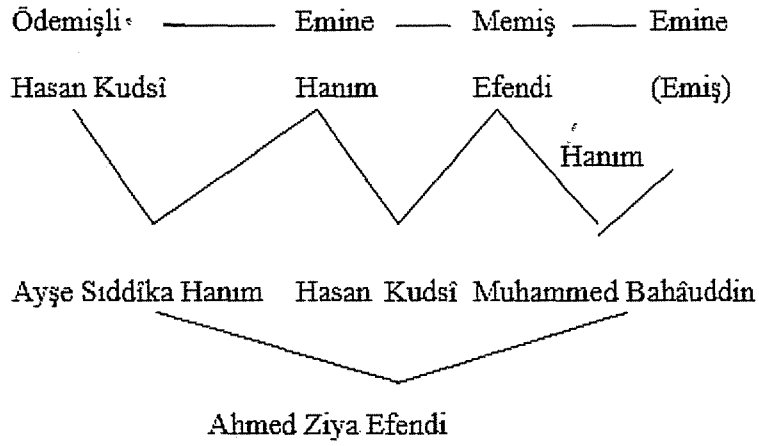
¹⁴ Koçkuzu, *Paşadaresi Fahrettin Kulu ve Hacı Veyiszade Mustafa Kurucu Hoca Efendilerin Hayatı*, Konya 2004, 52.

¹⁵ Bahâeddîn Efendi bu eserinde İslam düşünce tarihinde en çok tartışılan meselelerden birisi olan vahdet-i vücûd konusunu esas almıştır. Özetle o bu eserinde vahdet-i vücûd görüşünün fenâ mertebesinden kaynaklanan zevkli bir hal olduğunu, meselenin şeriata tatbik edilmesinin ise mümkün olamayacağını delilleriyle anlatır. İbrahim Doğan, Bozkırlı Muhammed Bahâeddîn Efendi Ve Bâisü'l-Mağfire Fi Beyâni Ekvâli'l-Vahde" İsimli Eseri (Metin Ve İnceleme), İstanbul 2011, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 11.

¹⁶ Yusufaga kütüphanesi, No: 9898; Bursalı Mehmet Tahir, Osmanlı Müellifleri, 1/170-171. Bahâuddîn Efendinin 'İkazu'n-Naimin ve Tenbihu'l-Gafilin' adlı eseri Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tasavvuf bilim dalı araştırma görevlisi Ali Çoban tarafından hazırlanan "19. Yüzyıl Osmanlı Şeyhlerinden Muhammed Bahâuddîn Efendi ve 'İkazu'n-Nâimîn' Adlı Eserindeki Tasavvuf Anlayışı" (2007) isimli yüksek lisans tezinde tercüme edilmiştir. 'Baisü'l-mağfire fi beyani akvali'l-vahde' eseri de "Bozkırlı Muhammed Bahâeddîn Efendi ve Bâisü'l-mağfire fi Beyâni Ekvâli'l-vahde" isimli eseri (metin ve inceleme)" adlı ve 2011 tarihli yüksek lisans tezi ile İbrahim Doğan tarafından tercüme edilmiştir.

Ziya Efendinin babası Bahâuddîn Efendi, Kütübü Sitte¹⁷ hafızıdır.¹⁸ Bahâuddîn Efendi, 22 Cemâziye'l-Evvel 1324 / 14 Temmuz 1906'da Konya'da vefat ederek Hacı Abdülfettah Çavuş Mezarlığı'na defnedilmiştir.

Ziya Efendinin aile panosunu şu şekilde gösterebiliriz:

c) Ağabeyleri Muhammed Zeynel Abidin ve Muhammed Rifat Efendi: Ziya Efendi'nin büyük ağabeyi **Zeynel Abidin Efendi**, 1862 yılında Konya'da doğup 1939 yılında Medine'de vefat ederek Cennetü'l-Bakiy' kabristanına Hz. Osman (r.a)'ın ayakucuna defnedilmiştir.¹⁹ Zeynel Abidin Efendi, Nakşibendî şeyhliği ve müderrisliği ile birlikte ülke siyasetinde iki dönem Konya milletvekili olmuş etkili bir devlet adamıydı.²⁰

Ziya Efendi'nin diğer ağabeyi **Rıf'at Efendi**, 1872'de Konya'da doğmuştur. Yetiştigi ortam itibariyle iyi bir eğitim gören Rifat Efendi, babası

¹⁷ Kütübü Sitte; Buhari, Müslim, Tirmizi, Ebu Davut, Nesai, ve İbni Mace adlı altı hadis kitabıdır.

¹⁸ Mahmud Sural, "50 Yıl Önceden Bu Yana Her Yönüyle Konya", *Yeni Konya*, 10 Eylül, 1975.

¹⁹ Ahmed Kudsi, *Nübze*, 1. Bkz: Mahmud Sural, "50 Yıl Önceden Bu Yana Her Yönüyle Konya", *Yeni Konya Gazetesi*, 10 Eylül 1975, 3.

²⁰ Ahmed Gürtaş, "Şeyhzade Ahmed Ziya Efendi ve Kaside-i Dâliyyesi", *S.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 9, Konya 1999, 93.

Muhammed Bahattin Efendi'den Nakşî tarikatı hilafeti, 1901'de amcası Hasan Kudsi Efendi'den tam ilmî icazet almıştır.²¹ Konya'da Delibaş isyanıyla ilişkilendirilerek henüz olay adli bir kovuşturma ve yargılama konusu yapılmaksızın bir gece evinden aniden alınarak yargısız 1920 yılında Konya vilayet önünde idam edilmiştir.²²

d) Evliliği: Ziya Efendi, kırk yaşlarında Rauf Efendi'nin kızı 1316/1898 doğumlu **Azime** /Asime Hanım ile Konya'da evlenmiştir. Evliliğinden **Bedriye** isminde bir kızları dünyaya gelmiş.²³ Azime Hanım, eşi Ziya Efendi'nin zorunlu olarak Hicaz'a gidişinden sonra kızıyla birlikte İstanbul'a yerleşmiş. Kızı, bir müddet öğretmenlik yaptıktan sonra 24 yaşlarında İstanbul'da vefat etmiş.²⁴ Hasan Kudsi'nin kızı Sekine Hanım hatıratında Ziya Efendinin hanımı ve küçük kızı Bedriye Hanımın İstanbul'da hasret içinde vefat ettiklerini kaydeder.²⁵ Ziya Efendinin soyu nesep bakımından devam etmemiştir.

e) Şemali, Ahlakı ve Eğitim Anlayışı: Ziya Efendi, kendisini verdiği icazetlerinde şöyle tanıtır; "*Ben, hiç bir şeyi olmayan, değersiz Şeyhzâde Ahmed Ziya bin Muhammed Bahâuddîn bin eş-Şeyh Muhammed Kudsi (Allah her ikisinin de sırrını kutsasın) el-Hâlidî el-Müceddidî en-Nakşibendî el-Konevî.*" yim.

Ziya Efendi, orta boylu, ela gözlü ve buğday tenli biridir.²⁶ Yaratılışında çok nurlu bir yüze, insanlara pek hoş ve sevimli bir hilyeye, ayrıca latifeli, nükteli, gönül açıcı ve hatır yapıcı sohbet nimetine ve tatlı bir açıklama yeteneği sebebiyle herkes tarafından sevilen, ruhlara sinen ve kalplere saltanat kuran bir mizacı olan²⁷ Ziya Efendi, karşısındakini tesir

²¹ Koyunoğlu Müzesi Kütüphanesi.

²² Sekine Hanım, *Müşâhedât ve Havâtır-ı İlmiye*, El Yazma Hatıra Defteri (Emel Hidayetoğlu Koleksiyonu), s. 7-11; TBMM Gizli Celse Zabıtları, Ankara 1985, 1/202-203; Gürtaş, s. 84.

²³ Nüfus kayıt belgesi.

²⁴ İsmail Bilgili - Ahmet Çelik, *Muhammed Kudsi el-Bozkırî*, Konya 2011, s. 75; Mehmet Ali Uz, *Konya Âlimleri ve Velileri*, Konya 2004, s. 319.

²⁵ Sekine, *Havâtır*, 16.

²⁶ Nüfus kayıt belgesi.

²⁷ Ahmed Ziya Efendi, *Kaside-i Ziyaiyye*, Tercüme: İlhan Armutçuoğlu, Önsöz: Tahir Bü-

altında bırakacak yapıdadır.²⁸ Unutmak nedir bilmez, keskin bir zekâyâ sahiptir.²⁹

Ziya Efendi, Hâdimî hazretlerinin akli ve nakli ilim birlikteliğini savunan bir gelenekten gelir. Konya'daki birçok eğitim kurumunda hocalık yaparak ilmi ve ahlakıyla örnek olmuş bir karakterdir. Özellikle Bekir Sami Paşa (Paşadaresi), İslah-ı Medâris-i İslâmiye ve Hukuk Mektebindeki hocalığı, bu karakterinin daha tespitini sağlamaktadır.

Ziya Efendi öğrencilerle yakından ilgilenir onları çalışmaya teşvik eder ve onlara adeta öğrenmeyi öğretirdi. Ziya Efendi eğitimde ciddiyete önem verir, dersini hazırlamayan veya bir önceki dersi mütalaa etmeden gelmeyi hoş karşılamayan, vaktin ne kadar kıymetli olduğuna vurgu yapan bir karakterdir.

Hacıveyiszade Mustafa Efendi konuyla ilgili şöyle bir olay anlatır:

"Ziya Efendi bize usul-ı fıkıh okutuyordu. Bir gün derse başlamadan önce;

"Arkadaşlar, içinizden kim dünkü dersleri hülâsa edecek (özetleyecek)?" diye sordu.

İçimizden kimse cesaret edip dersi hülâsa edemedik. Yalnız Fahri (Kulu) Hoca Efendi güzelce anlattı. Bunun üzerine Ziya Efendi sert bir dille hepimizi şu sözleriyle azarladı.

"Çocuklar, eğer okuyacaksak ciddi okuyalım. Beni kendiniz gibi aylak adam mı sanıyorsunuz. Benim vakitlerim değerlidir. Okuyacaksanız devam edelim... Demek ki ben bu kadar zamandır bir Fahri Efendiyi okutuyormuşum. Bir tek talebem varmış. Talebe işte böyle olur."

Fahri Efendi'nin bu uyanıklığı bizi kendimize getirdi. Ondan sonra gece yarısına kadar derse çalışır öyle giderdik. Hoca aniden sorsa bile geçmiş dersleri anlatabilecek halde olurduk."³⁰

yükkörükçü, 3.

²⁸ Mehmet Ali Uz, *Konya Âlimleri ve Velileri*, Konya 2004, 318.

²⁹ Mustafa Özdamar, *Hacı Veyiszade Belgesel*, İstanbul 1992, 33.

³⁰ Düzdağ, *Hatıralar*, 1/85.

Ziya Efendi unutmak nedir bilmez, keskin bir zekâya sahiptir. Bir defasında İslahı Medaris'te kontrol amaçlı dolaşırken bir sınıftan öğrencilerin topluca nakaratlı bir şekilde şu cümleyi söylediklerini işitir;

"Nesiytü, nesiytü, nesiytü (Unuttum, unuttum, seni unuttum)." Hemen sınıfa girerek öğrencileri susturur ve şunları söyler;

"Unutmayı silin lüğatinizden." Sadece uyarmakla yetinmez neşeyle söylenen şiirin bu bölümünü;

"Hatartu, hatartu, hatartuk (hatırladım, hatırladım, seni hatırladım)" şeklinde değiştirerek söyler. Onun kitabında unutkanlık yoktur; unutmak nedir bilmezdi.³¹

Ziya Efendi medrese eğitimine önem verirdi. Medreselerde nakli ve akli ilimlerin birlikte verilmesini savunurdu. Bu düşüncesini Paşa Dairesi ve İslah-ı Medaris'te uyguladı. Ahmed Ziya Efendi, Meşrik-i İrfan gazetesinin 19 Ramazan 1327/ 21 Eylül Rumi 1325/ 9 Teşrin-i Evvel 1909 tarihli nüshasındaki "Medaris" başlıklı makalesinde medrese eğitiminin önem ve etkisi üzerinde durarak eğitimin medreseler vasıtasıyla yaygınlaştırılmasını dile getirmiştir. Makalesinde, medreselerin İslam'ın irfan yurdu olduğunu, medreseler vasıtasıyla meşhur nice ilim, fikir ve siyaset adamlarının yetişip dünyanın her tarafına ilim ve irfan yaymada tam bir özen gösterdiklerini ifade etmiştir. Medreselerde yetişenlerin zamanın mevcut tüm ilim ve fenlerini ilim ve marifet hazinelerine dâhil ederek ümmet için dünya ve ahirete dair huzur ve kalkınma rehberi olduklarını belirtmiştir.

Makalesinde yabancı dilde yazılmış insanlığa faydalı eserlerin medreselerde tercüme edilip öğrencilere öğretildiğine yer vermiş, hatta bu eserlerin medresede incelendiğini, üzerinde gerekli ilave ve şerhlerin yapılarak ele aldığı konunun ileri seviyede geliştirildiğini ve bu şekilde nice eserlerin telif ve tedvin edildiğini kaydetmiştir. Bu eserlerin Avrupa'da itibar edilen pek çok ilmin kaynağı olduğunu da belirtmiştir.

³¹ Özdamar, *Hacı Veyiszade*, 33.

Ziya Efendi'ye göre medreseler dini ilimlerle birlikte Edebiyat, Tıp, Matematik, Felsefe ve benzeri ilim dallarında da nice bilim insanları yetiştirmiştir. Bu geleneğin ihmal edilmeyip devam ettirilmesi gerekir. Zira toplumun din ilimlerinde uzmanlaşmış âlimlere ihtiyacı olduğu gibi Fen ve Edebiyat gibi sahalarda yetişmiş otoriter bilim insanına da ihtiyacı vardır. Ziya Efendi'nin hedefi bu vasıfların bir kişide toplanmasıdır. Bu kanaatini desteklemek amacıyla da Hanefi mezhebi fakihlerinden ünlü İslam Hukukçusu İmam Ebu Yusuf (ö. 183/798) hakkında söylenmiş şu cümleyi aktarır;

*"Hazretin en az bildiği fen, fenn-i fıkhıdır."*³²

Ziya Efendi öğrencilerinin ifadesiyle, *"ders sofrasında irfan dağıtan, sadece yaşadığı dönemin değil, birçok asrın yetiştiremediği her ilme vakıf yüce bir dahi, nadide bir âlim"*di. Ziya Efendi dini büyük bir kuşatıcı ilimle öğrencilerine telkin eder dinin siyasi yönünü, teorik ve pratik taraflarını öğretirdi. Ders esnasında öğrenciler öyle etkilenir ki, ruhlarının dünya zemininde değil İslam'ın yüceliklerinde gezdiğini hissederlerdi. Ders sonunda öğrencileri İslam'a hizmet etme aşk ve heyecanının ruhlarında hâkim olduğunu hisseder ve nasıl yararlı olurum telaşına düşerlerdi.

Ziya Efendi'nin icazet verdiği öğrencilerinden Abdullah Fevzi Tanrıku, hatıratında hocasından bahsederken şu övgü dolu ifadeler yer vermektedir;

"Hazreti Üstadım bize olgun ve üstün nitelikli bir şahsiyet olmanın yollarını öğrettiği gibi öğretim metodunu da öğretirdi. Her bilim dalının nazari meselelerinin yanına uygulama usullerini de katar, öğrencilerine derin bir bilimsel düşünme yetkisi kazandırır ve onları teşkilatlandırır. Öğrettiği ilmi bir meleke halinde öğrencisinde görmek isterdi. Hocamız, dönemin âlimlerinden ayrıcalıklı üstün özelliklere sahipti. Öğretim metodundaki kabiliyeti üstün bir konumdaydı. Mesleğimize karşı hisli yetişmemizde himmet ve yardımda bulunurdu. İlimleri

³² Ahmed Ziya Efendi, "Medreseler", *Meşrik-i İrfan*, 19 Ramazan 1327/21 Eylül Rumi 1325/9 Teşrin-i Evvel 1909, s. 1-2.

öğrendikten sonra en güzel bir şekilde İslam'a hizmet etmenin yolunu gösterir, bunu da dini bir görev olarak telkin ederdi."³³

f) **Vefatı:** Ziya Efendi, Konya'daki eğitim kurumlarının kapatılması üzerine 1920 yılında zorunlu olarak Hicaz'a hicret etmiştir.³⁴ Bir kaç sene Medine'de kadılık yaptıktan³⁵ sonra Mekke'ye geçmiştir. Çoğu Medine'de olmak üzere Hicaz'da toplam beş yıl kalmıştır. Mekke'de Ramazan bayram namazı esnasında güneş çarpmasıyla rahatsızlaşan Ziya Efendi, 9 Şevval 1343/ Mayıs 1925 tarihinde vefat eder. Ziya Efendi, Mekke'de Cennetü'l-Mualla kabristanına Hz. Hatice validemizin kabrinin ayakucuna defnedilir. Ziya Efendinin defnedildiği yeri Mekke Emiri Şerif Hüseyin aslında kendisi için hazırlatmış iken, Ziya Efendi'nin Hz. Peygamber soyundan gelmesi ve ileri seviyede ilim sahibi olmasına hürmeten ona tahsis ettiği de kaydedilir.³⁶

B) Ahmed Ziya Efendinin Eğitimi

Ahmed Ziya Efendi ilk eğitimini Paşadaresi Medresesinde babasından alır. Babası ona ilmi icazet verir. Sonra yine aynı medresede amcası ve dayısı olan Hasan Kudsi Efendi'den eğitimine devam ederek ondan da tam ilmi icazet alır.³⁷ Bu icazet ilmi bir makaleye konu edilerek tercüme edilerek üzerinde değerlendirmeler yapılmıştır.³⁸

Kütübi sitte hafızı, fıkıh, ilm-i kalam ve kıraat metinlerinin de ravilerinden olan³⁹ Ziya Efendi, tahsilini tamamlamak amacıyla bir süreliğine

³³ Koçkuzu, *Bir Müderrisin Sürgün Yılları Abdullah Fevzi Efendi*, İstanbul 2010, s. 39.

³⁴ <http://a-kudsi.tripod.com/> (Erişim: 07.06.2016)

³⁵ Mehmet Ali Kırboğa, *Silinmeyen Simalar (Karaman ve Konya Civarı)*, İstanbul 2000, 33-34.

³⁶ Mahmud Sural, "50 Yıl Önceden Bu Yana Her Yönüyle Konya", *Yeni Konya Gazetesi*, 11 Eylül 1975, s.3; Caner Arabacı, *Osmanlı Dönemi Konya Medreseleri*, Konya 1998, s. 531.

³⁷ Hasan Kudsi Efendi'nin Ziya Efendi'ye verdiği ilmi icazetin fotokopi nüshası için bakınız; Koyunoğlu Müzesi, No:35760.

³⁸ İsmail Bilgili, "Son Dönem Osmanlı İslam Hukukçularından Şeyhzade Ahmed Ziya Efendi'nin Hasan Kudsi Efendiden Aldığı ilmi İcazet", *İTOBIAD I*, Karabük 2012, 21-75.

³⁹ Mahmut Sural, "50 Yıl Önceden Bu Yana Her Yönüyle Konya", *Yeni Konya Gazetesi*, 11 Eylül 1975, 3.

İstanbul'a gider.⁴⁰ İstanbul'a yolculuğunda başından şöyle bir olay geçer. Aynı kompartımanı paylaştıkları bir Hoca Efendi tarafından ismi sorulunca o da;

"Ahmed Ziya, efendim!" demiş. Hoca;

"Ziya, Ahmed ile değil de Yusuf ile beraber olurdu" deyince, Ziya Efendi:

"Yusuflar Ziya'yı Ahmet'ten almışlardır efendim," diye cevap vermiş.⁴¹

Bu cevapla işaret edilmek istenen husus İslam tasavvufundaki kozmogoni ile ilgili anlayıştır. Bu anlayışa göre, ilk defa Nur-i Muhammedi, ondan da bütün kâinat yaratılmıştır. Bu itibarla Hz. Yusuf (a.s) da nurunu Hz. Peygamber'den almış olmaktadır.

Bu umulmadık cevap karşısında muhatabı Ziya Efendi'nin sırtını sıvazlayarak: "Sen istediğin yerde ilim tahsil et evladım. Sana hiçbir şey zarar vermez" demiş.⁴²

Ziya Efendi, tahsili sonunda dini ve edebi ilimlerle birlikte fen ilimlerini de öğrenir. İstanbul'dan döndükten sonra Paşadaresi Medresesinde sabah derslerine Hikmet, Kimya, Coğrafya, Tarih ve benzeri dersleri ilave ettirir bunları da o zamanın İdadî (Lise) mekteplerine mahsus Türkçe kitaplardan okutmaya başlatır.⁴³

Ziya Efendi Paşadaresinden sonra müderrisliğine Islah-ı Medâris-i İslâmiye medresesinde devam eder. Medresede idarecilik ve müderrislik yapar. Islah-ı Medâris-i İslâmiye, İstanbul'da ancak 1914 yılında alınan bir kararla açılabilen ilk modern medresenin, Konya'da 1909 yılında kurulmuş ve çağdaş anlamdaki İstanbul medresesine model oluşturması bakımından çok önemli bir örnektir. Âlimlerin ve halkın gayretleriyle

⁴⁰ İstanbul'da nerede kaldığı ve kimlerden ilim tahsil ettiğine dair herhangi bir bilgiye sahip değiliz.

⁴¹ Hayreddin Karaman, *Bir Varmış Bir Yokmuş*, I-III, İstanbul 2008, 1/170.

⁴² Gürtaş, 89-90.

⁴³ Macit Selekler 1906 yılında birkaç defa bu derslere katıldığını belirtmektedir. Macit Selekler, "Hatıralar 60 Yıl Önce Konya", 3 Mart 1962.

kurulan İslah-ı Medâris⁴⁴ Ziya Efendi'nin hayatında gerçekleştirdiği en önemli atılımlardan biridir. Medrese günümüzde yerini devamı mahiyetinde fakat birinci kademesi konumundaki İmam Hatip Liselerine bırakmıştır. Ziya Efendi İslah-ı Medaris'te İslâm hukuku dersleriyle birlikte Cebir, Fizik, Kimya ve Kozmografya dersleri de verir.⁴⁵ Arap, Fars ve Türk edebiyatına bu dillerde şiir yazacak derecede vakıf olan⁴⁶ Ziya Efendi, genç yaşta çok iyi yetişen, ilimde kendine güveni tam bir âlim olur.

Ziya Efendi, İslâhı Medaris müderrisliği esnasında Darül Fünun'un bir şubesi olarak 1908 yılında Konya'da açılan Hukuk Mektebinde 1909 ile 1913 yılları arasında müderrislik yapar. Hukuk Mektebinde ilk başlangıçta Feraiz dersi okutan Ziya Efendi, Mektebin 1909 öğretim yılı başında oluşacak üçüncü sınıfın Mecelle dersine girmek için açılan imtihana müracaat eder. İmtihana katılan hocalar arasında başarılı olarak Mecelle dersini okutma hakkını kazanır.⁴⁷ Ziya Efendi, Konya Hukuk Mektebinde Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye, Kavaid-i Külliye, İslam Miras Hukuku (Ferâiz) ve muhtemelen Ceza Hukuku derslerini okutur.⁴⁸ Ziya Efendinin İslam hukukuna dair eserleri, Konya Mekteb-i Hukuk hocalığı esnasında yazılıp yayınlandığından o dönemin bir hatırası mahiyetindedir.

Ziya Efendi, İslah-ı Medâris-i İslâmiyenin 1915 yılında öğrencisiz bırakılması, ardından 1917 yılında da kapatılması üzerine ağabeyi Zeynel Abidin Efendi ve halktan bir gurup müteşebbisin desteği ile **Dâru'l-İrfan** Anonim Şirketi'nin kuruluşunda bulunur. Şirket, bakanlar kurulunun 25 Mart 1336/4 Recep 1338 (25 Mart 1920) tarihli onay kararı⁴⁹ ile kurularak eğitim faaliyetlerine Konya'da başlar.

Dâru'l-İrfan Mektebi, Konya'da kurulan ilköğretim seviyesinde beş yıl süreli ilk erkek özel okul hüviyetindedir. Mektep öğretim faaliyetlerini

⁴⁴ Kerim Sarıçelik, *Konya'da Modern Eğitim Kurumları (1869-1919)*, Konya 2010, s.1.

⁴⁵ Koçkuzu, *Paşadairesi Fahrettin Kulu ve Hacı Veyiszâde Mustafa Kurucu Hoca Efendilerin Hayatı*, Konya 2004, 60.

⁴⁶ Gürtaş, 90.

⁴⁷ Meşriki İrfan, 10 Eylül 1325, s.2-3.

⁴⁸ Konya 1973 İl Yılı, s. 313; Selçuk Es, Konya Ansiklopedisi; Gürtaş, 86.

⁴⁹ Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Tarih: 04/B /1338 (Hicri), Dosya No:254, Gömlek No:59, Fon Kodu: MV.

Cumhuriyet döneminde de bir müddet sürdürür. Darü'l-irfân Mektebi özel bir eğitim kurum olduğu için öğrencilerinden ücret talep etmektedir. Bunun yanında okula Vilayet bütçesinden 1919 yılı için 150 bin kuruş bir ödenek ayrılır.⁵⁰ Darü'l-İrfan Mektebi, 1927 yılında kapanana kadar eğitim-öğretim vermeye devam eder. Ziya Efendi, okulun kurucularından olmasına rağmen bu okulda hocalık yaptığına dair bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Ziya Efendi, Paşa Dairesi Medresesi, Islah-ı Medâris-i İslamiye Medresesi, Ziyaiyye Medresesi ve Konya Hukuk Mektebinde verdiği derslerle sayısız öğrenci yetiştirmiştir. Ziya Efendi bu eğitim kurumları dışında da pek çok öğrencisiyle özel ilgilenmiştir. İcazet verdiği bütün öğrencilerinin net olarak sayısını ve tamamının isimlerini bilmemekle beraber pek çok öğrenciye icazet verdiğini düşünmekteyiz. İcazet verdiği öğrencilerinden bazıları şunlardır:

1. Amcası Hasan Kudsi'nin oğlu Ali Rıza Kudsi Efendi.
2. Amcası Hasan Kudsi'nin damadı Abdullah Tanrıku Efendi.
3. İbrahim Hakkı Konyalı.
4. Hacıveyiszade Mustafa Sabri Kurucu Efendi.
5. Kadir Şeyhzade Ali Sami Yücesoy.

Ziya Efendi, aynı zamanda Nakşibendiye Tarikatı Halidiye kolunun müritlerindedir.⁵¹ Babası Bahattin Efendi'nin vefatından sonra vaktiyle Şems mahallesinde bulunan "Nakşibendiye-i Halidiye Zaviyesi"nde ağabeyi Zeynel Abidin Efendi'nin muvafakatıyla 9 Zilhicce 1337/5 Eylül 1919 tarihinde şeyh olmuştur.⁵²

⁵⁰ Konya İl Milli Eğitim Müdürlüğü Arşivi, *Konya Dârü'l-irfân Künye Defteri* No. 67, sayfa, s. 1-124; Konya İl Milli Eğitim Müdürlüğü Arşivi, *Konya Dârü'l-irfân Talebe Sicil Defteri*, No. 60, s. 1-492.

⁵¹ Mahmut Sural, "50 Yıl Önceden Bu Yana Her Yönüyle Konya", *Yeni Konya Gazetesi*, 11 Eylül 1975, s. 3; Uz, *Konya Âlimleri*, 319.

⁵² Yusuf Küçükdağ, *Konya Şehri'nin Fiziki ve Sosyo-Ekonomik Yapısı -Makaleler I-*, Konya 2004, 155 (VAD.no.148, sıra:2009 nolu belge).

C) Ziya Efendinin Eserleri

Ahmed Ziya Efendinin kitap ve risale tarzındaki eserleri, daha çok okuttuğu derslerde öğrencilerine takrir ve imla ettirdiği konularla ilgilidir. Bu kıymetli matbu kitapların yirmi kadar olduğu söylenmektedir.⁵³ Fakat kaynaklarda varlığından bahsedilen bu eserlerin tamamına ulaşılamamıştır. Kütüphanelerde bulunan matbu eserleri de İslâm Miras hukuku ağırlıklıdır. Konya Yusufâğa Kütüphanesinde yaptığımız incelemelerde İslahı Medârisi İslâmiyede okuttuğu ders kitaplarının üzerlerinde ince talik yazısıyla notlarına rastlanmıştır. Bu ilmi notların ayrıca ele alınıp incelenmesi Ziya Efendinin ilmi seviyesini ortaya çıkarmada yararlı olacağı kanaatindeyiz.

a) **Şiirleri:** Ahmed Ziya Efendinin Türkçe, Arapça ve Farsça şiirler yazdığı kaydedilmektedir.⁵⁴ Tespit edebildiğimiz kadarıyla Ziya Efendinin günümüze ulaşan üç şiiri bulunmaktadır. “*Kasîde-i Dâliyye*”, “*Kasîde-i Lâmiyye*” ve “*Sülâfetü'l-Ferâiz*” isimli şiirlerinin tamamı Arapça beyitler halinde, aruz veznindedir. “*Kasîde-i Dâliyye*” ve “*Kasîde-i Lamiye*” isimli şiirleri yaşadığı dönemin hissiyatını yansıtır niteliktedir. olup “*Sülâfetü'l-Ferâiz*” adlı manzum eserinde ise İslam miras hukuku/ferâiz konularını özetlemektedir.

1. Kasîde-i Dâliyye: Ziya Efendinin Hz. Peygamber (s.a.s)'e olan sevgi ve hasretini, onun ravzasına kavuşmak için duyduğu iştiağını içten gelen bir arzu ve onu ziyarete gidememenin verdiği hislerle⁵⁵ dile getirdiği 27 beyitten oluşan şiiridir. Kasîdenin sade ve akıcı üslûbu, fazla uzun olmaması, güftesine uyarlanan bestenin kolay eda edilir muhrik nameleri sebebiyle, bilhassa Konya çevresinde, dinî sohbet ehlinin kulak ve hafızalarında yer etmiştir. Beyit sonları “dal” harfi ile tamamlandığı yani kafiyesi “dâl” harfi olduğu için “*el-Kasîdetü'd-Dâliyye*” adıyla anılan bu kasîde, sahibinin ismine izafetle “*Kasîde-i Ziyâiyye*” olarak da meşhur olmuştur.⁵⁶

⁵³ Cumhuriyetin 50. Yılında Konya 1973 İl Yıllığı, Konya 1973, s.313; Selçuk Es, Konya Ansiklopedisi, Mahtuta, Koyunoğlu Müzesi.

⁵⁴ Gürtaş, 99.

⁵⁵ Koçkuzu, *Haydin Basalım İzlere*, Konya 2008, 185.

⁵⁶ Gürtaş, 100.

Kasîde, vaktiyle Konya'da mübarek gün ve gecelerde, Mevlit programlarında veya sohbetlerde ya da okullarda sınıf ortamında özellikle de Ziya Efendinin talebelerinden Haciveyiszâde Mustafa Sabri Kurucu (ö. 1960) hoca efendi tarafından İmam Bûsîrî'nin Kasîde-i Bürde'nin okunuş tarzıyla, hafızlar eşliğinde anonim bir beşteye uyarlanarak yıllarca okunduğu bilinmektedir.⁵⁷

Arapça yazılan kasîde, birkaç kez Türkçeye tercüme edilmiştir. İlk tercümesi Ziya Efendinin tam ilmi icazet verdiği öğrencilerinden Abdullah Tanrıkulu tarafından Osmanlı Türkçesiyle yapılmıştır. Kasîde aynı zamanda Ziya Efendinin talebelerinden Fahri Kulu hoca efendi tarafından beyitler halinde manzum olarak da Türkçeye tercüme edilmiştir.⁵⁸ Kasîde, 1956 yılında Üzümcü Himmet Mercan tarafından da Karaman'da tercüme edilmiştir. Tercüme, her beytin altına nazmen ve mesnevi tarzında yani beyit kendi arasında kafiyeli olmak üzere yapılmıştır. Kasîdenin İlhan Armutçuoğlu'na atfedilen tercümesi ise farklı bir tercüme değil Himmet Mercan'ın tercümesini tamamlama niteliğinde olup "tetmîm-i terceme" diye de adlandırılmıştır.⁵⁹ Kasîde üzerinde en ayrıntılı çalışma rahmetli Ahmet Gürtaş hoca (ö. 1999) tarafından yapılmıştır. Gürtaş hoca, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi dergisinde yayınlanan ilmi bir makalesi ile kasîdeyi Arap dili ve edebiyatı ve içerdiği anlam bakımından detaylı bir şekilde incelemiştir.

2. Kasîde-i Lâmiye: Ahmed Ziya Efendi, 44 beyitten oluşan *Kasîde-i Lâmiye* adlı şiirini İttihat ve Terakkî Hükümetinin Hürriyet ve İtilaf Partisini kapatarak ileri gelenlerini sürgün ve hapse mahkûm ettiği sırada, büyük ağabeyi Zeynel Abidin Efendinin de sürgün ve hapse mahkûm edilmesi üzerine yazmıştır.⁶⁰ Şiirin yazılma tarihi de 1915 yılı ve sonrasına denk gelmektedir. Şiir, Veli Sabri Uyar (ö. 1954)'a ait (25,5 x 15,5) ebadındaki defterin "*Kasîde-i Ziyâiyye*"den sonraki bölümünde bu-

⁵⁷ Mustafa M. TIĞLIOĞLU, *Haciveyiszade Mustafa KURUCU (Rh.a)*, Konya 1983 SÜ. İlahiyat Fakültesi, Basılmamış Lisans Tezi, 6; Gürtaş, 101.

⁵⁸ Koçkuzu, *Haydin Basalım İzlere*, 179-181.

⁵⁹ Ahmed Ziya, *Kasîde-i Ziyâiyye*, Tetmîm-i Tercüme: İlhan Armutçuoğlu, Erkam Kitabevi Dağıtım ve Neşriyat Konya 1983, 1-32.

⁶⁰ Gürtaş, 99.

lunmaktadır. Bu kısım 22'den 44. beyte kadarki bölümü kapsamaktadır.⁶¹ Ziya Efendi şiirinde İmru'l-Kays'tan⁶² da atıflar yapmış, alıntılarını tırnak işaretleriyle belirlemiştir.

Beyit sonları "lam" harfiyle tamamlandığı için şiire "lamiye" denilmiştir. Şiir aruz vezninde ve "Tavîl" bahrinde yazılmıştır. Şiirin aruz vezni şu kalıptadır:

"Feûlun, Mefâilu, Feûlun, Mefâilu"

3. Sülâfetü'l-Ferâiz: Ziya Efendinin bu eseri, miras hukukunun manzum olarak özetlenmesidir. Aruz vezninde yazılan eser yüz beyitten oluşmaktadır. Eserin ilk beyti kendi arasında kafiyeli, sonraki beyitlerin birinci şatırları serbest, ikinci şatırları birinci beyitle kafiyelidir. Beyitlerin sonu "lam" harfi ile tamamlandığından şiir "Lâmiye" çeşidine bir örnektir. Eser, ilmi eserlerin manzum olarak beyitler halinde yazılma geleneğinin devamını sağlaması bakımından da önemlidir.

İslâm Miras Hukuku konularını Arapça beyitler halinde 12 sayfada özetleyen eser, bir bakıma "Ücâletü'l-Ferâiz" adlı Osmanlı Türkçesiyle neşredilen miras hukuku konularını kapsayan kitabın Arapça manzum halidir. Konu başlıklarını ve metinlerini karşılaştırdığımızda bir benzerlik görülmektedir. Osmanlı Türkçesiyle yazılan "Ücâletü'l-Ferâiz", açıklamalara biraz daha fazla yer vermiştir. "Sülâfetü'l-Ferâiz" manzum olduğundan nesir şeklindeki Ücâle'nin muhtasarı görünümündedir. "Sülâfetü'l-Ferâiz" in sayfa altlarına Arapça kelimelerin bir kısmının Osmanlı Türkçesi de verilerek eserin anlaşılması kolaylaştırılmıştır. Eser, Konya Hayra Hizmet Kütüphanesinde⁶³ de bulunmaktadır.

⁶¹ Bu defter Ahmet İzzet Koyunoğlu Müzesinde 9203 numarada kayıtlıdır.

⁶² İmr'ul Kays, M.S 520 yılı civarında Necd'de doğdu. Bazı edebiyatçılar tarafından edebiyat tarihinin en büyük şairi olarak değerlendirilir. Seksen bir beyit olup aruzun tavil bahriyle nazmedilmiş Muallakât kasidesi neredeyse tüm dünya dillerine çevrilmiş ve hakkında eserler yazılmıştır. Şiirleriyle şiir dünyasına yenilikler katmıştır. Rivayetlere göre babası Hucr, İmru'l Kays'ı aşk maceralarından, bilhassa Uzreoğulları kabilesinden Ubeyd kızı Fatıma için söylediği aşk şiirleri sebebiyle yanından kovmuş. http://www.onlinearabic.net/forum/forum_posts.asp?TID=11141 (Erişim: 31.07.2015)

⁶³ Hayra Hizmet Kütüphanesi, Bozkırlı Mustafa Hoca Kitapları, Tasnif No: 15065/3.

b) İslam Hukuku Ders Kitapları:

II. Meşrutiyet öncesi ve sonrası dönemleri yaşayan Ziya Efendi, bu döneme eğitim ve yayın sahasında yaptığı çalışmalarla tesir ettiği gibi hukuk alanında verdiği dersler ve neşrettiği eserleriyle de etki etmiştir. Özellikle İslâm Hukuku sahasında verdiği dersler ve neşrettiği eserleri ile kanunlaştırma dönemini canlı tutan İslâm hukukçularından biri olmuştur.

Ziya Efendinin İslam hukuk eserleri mahiyetindeki ders kitapları, Konya Hukuk Fakültesi müderrisliği döneminin birer hatırası gibidir.⁶⁴ Zira miras hukuku ile ilgili eserlerinin üzerinde, "*Konya Mekteb-i Hukuk Talebesine İmlâ Ve Tedrîs Olunduktan Sonra Tab' Olunmuştur*" ibareleri bulunmaktadır.⁶⁵ Ayrıca Mecelle'nin ilk yüz maddesinin açıklaması olan "*Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye Şerhi*" isimli eserini Konya Mekteb-i Hukuk birinci sınıfta okutmuştur.

Ahmed Ziya Efendi'nin İslam Hukuku ders kitapları, özellikle Konya Hukuk Mektebi hocalığı esnasında öğrencilerine takrir ve imla ettirdiği notlardan oluşmaktadır. Bunlardan "*Emâli'l-Ferâiz*", "*Ucâletü'l-Ferâiz*" ve "*Emâli'l-Vesâyâ*" Meşrik-i İrfan Matbaasında basılmış, ders kitabı olarak kullanılmıştır. "*Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye Şerhi*" ise mahtuta nüsha olarak zamanımıza ulaşabilmiştir. Şimdi bu eserler hakkında bilgi vererek, değerlendirmede bulunalım.

1. Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye Şerhi: Ziya Efendi bu eserini Konya Hukuk Mektebinin birinci sınıfında ders kitabı olarak okutmuştur. Eser, Mecelle'nin ilk yüz maddesi olan İslâm Hukuk prensiplerini yani külli kaideleri kapsamaktadır. Eser, Ali Osman Koçkuzu hocamız tarafından 1960'lı yıllarda bir kitap mezasında 100 sayfalık teksir halinde bulunmuş 1996 yılında da "*İslâm Hukukunun Genel İlkeleri (Kavâid-i Külliye Şerhi)*" adıyla yayınlanmıştır.⁶⁶

⁶⁴ Arabacı, 529.

⁶⁵ Miras hukuku ile ilgili eserleri Koyunoğlu Müzesi ile Hayra Hizmet Kütüphanesinde matbu olarak bulunmaktadır.

⁶⁶ Ahmed Ziya Efendi, *İslâm Hukukunun Genel İlkeleri (Kavâid Külliye Şerhi)*, (Tercüme: Prof. Dr. Ali Osman Koçkuzu), Esra Yayınları, İstanbul 1996, 6-7.

El yazma kitabın ilk bölümü Mecellenin ilk yüz maddesini ve şerhini, ikinci bölümü ise ceza hukuku hükümlerini ihtiva etmektedir. Eserin ilk sayfasında da “Konya Mekteb-i Hukuk Birinci Sene Talebesine Ziya Efendi Tarafından Takrir ve İmla Buyrulan Derslerdir” kaydı bulunmaktadır. Bu ifadeden de ceza hukuku ders notlarının Ziya Efendi tarafından imla ettirildiği anlaşılmaktadır. Ceza hukuku henüz Osmanlı Türkçesinden latinize edilmemiştir. Ders notlarını tutan öğrencinin “Mehmet Recep” olduğu eserin yine ilk sayfasında kayıtlıdır.

Mecelle külli kaidelerinin şerh edildiği her sayfanın başına “Kavâid-i Külliye Şerhi” yazılıdır. Eserin “Mecelle” başlığıyla yer alan ilk dört sayfasında fıkıh ilminin ve hükmün tanımı yapılır, izahlar getirilir. Sonra “Makale-i Saniye” başlığıyla ikinci maddeden itibaren doksan dokuz maddenin tamamı sırasıyla şerh edilir.

Bazı maddeler örnek verilmeden kısaca açıklanırken çoğunluğu örneklendirilerek şerh edilir. Maddeler şerh edilirken bazen Mecelle’nin diğer maddelerine de atıflarda bulunulur. Ziya Efendinin fıkhi görüşlerinin bir kısmı bu eserden rahatlıkla elde edilir.

2. Emâli’l-Ferâiz/Feraiz Notları: İslâm Miras Hukuku konularını ve çözüm örneklerini ele alan 82 sayfalık bir eserdir. Osmanlıca Türkçeyle yazılmış, Konya Meşriki İrfan matbaasında 1326/1328, miladi 1910 tarihinde basılmıştır. Eserin matbu nüshaları Konya Koyunoğlu Müzesi, Konya Hayra Hizmet Kütüphanesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi kütüphanesi gibi birçok kütüphanede bulunmaktadır. Kitap, önsöz niteliğinde beş sayfalık bir giriş ile başlayıp üç sayfalık bir mukaddime ile devam etmektedir. Miras konularını “Terike ve Ahkâmı” başlığı altında ele alan kitapta, miras meselelerinin çözümleri tablolar halinde verilmiştir. Konular “Mefkûd” başlığı ile sona ermektedir. Kitabın sonunda bitirme tarihi olarak şu kayıt düşülmüştür: 4 Cemâziye’l-Evvel Sene 327 ve 9 Haziran Sene 325.

Ziya Efendi, eserin mukaddimesinde Hz. Peygamber (s.a.s)’in bizlere bıraktığı ilimlere değinir. Hicri ikinci asrın sonundan günümüze kadar ümmetin yaklaşık üçte ikisinin ve kendi dönemlerinde de Osmanlı devletinin, fıkhi görüşlerine tabi olduğu İmamı Azam Ebu Hanife’nin fıkıh

tanımını veren Ziya Efendi, fıkıhın “marifet” yani kişinin fayda ve zararına olan hükümlerden ibaret olduğuna değinir. Ebu Hanife’nin fıkıh tanımı içerisinde “akaid”, “ahlak” ve “fıkıh” ilminin girdiğini söyleyen Ziya Efendi, konuyla ilgili şu değerlendirmeyi yapar.

“Fıkıh insanın fiilleriyle ilgilenen bir ilmdir. İnsanın fiilleri de hareketleri veya hareketlerinin neticesi olan sükûnet, durgunluk ve hareketsiz halidir. İnsanın hareketleri üç kısımdır. Bunlardan biri **akıl hareketleridir** ki diğer iki hareketlerin temelini, esasını oluşturur. Ebu Hanife, önemine binaen buna “*el-Fıkhu’l-Ekber*” ismini vermiştir. Bu ilme “*İlm-i Akâid*” de denilmiştir. İnsan hareketlerinin ikincisi de **kuvvâ-yı bâtinenin hareketleridir** ki buna “*İlmü’t-Tasavvuf*” veya “*İlmü’l-Ahlâk*” denilmiştir. Batının yani vicdanın tabii gücünden kaynaklanan hareketler cesaret, korkaklık, cömertlik, cimrilik gibi ahlaka aittir. İnsan hareketlerinin üçüncüsü ise sınırsız derecede olup **bedenin hareketleridir** ki bu da “*İlm-i Fıkıh*” şeklindeki asıl ismi ile bilinmiştir.”⁶⁷

Ziya Efendi bu tanımlama ile akaid, tasavvuf ve fıkıh ilminin aslında “fıkıh” lafzı altında yer aldığını, fıkıh ilminin de usul ve furuunu ilkönce Ebu Hanife’nin istinbat edip belirlediğini, öğrencilerinin de bunları tasnif ederek kayda geçirdiğine vurgu yapmaktadır. Ebu Hanife’nin 730 kadar fakih yetiştirdiği halde bunlardan ancak 40 kişinin ilim erbabınca tanınmıştır. Ziya Efendi kısa bir fıkıh tarihi bilgisi verdikten hemen sonra ferâiz ilmi ahkâmının tarihi oluşum sürecini aktarır. Daha sonra da ferâiz ilminin kavramlarını ve meselelerini ayrıntısıyla ele alır.

3. Ucâletü’l-Ferâiz: Eser, ferâiz meselelerine ve çözümlerine yer vermeksizin ferâizle ilgili başlıkları Osmanlıca Türkçesiyle dokuz sayfada özetlemektedir. Eserin adı “*acele etmek, hızlı hareket etmek*” anlamındaki “acl” kelimesinden türetilmiştir. Ucâle de, “*aceleye getirilen iş, yol azığı, katık*” manasına gelmektedir.

Eser herhangi bir yenilik getirmekten ziyade ferâiz konularını ihtisar etmektedir. Eserde sırasıyla “*hak sahiplerinin dereceleri*”, “*ashab-ı ferâizin durumları*”, “*asabeler*”, “*zevi’l-erhâm*”, “*red usulü*”, “*tashîh*”, “*terikenin taksisi*”

⁶⁷ Ahmed Ziya, *Emâli’l-Ferâiz*, Konya 1326/1328, 4-5.

mi”, “*tehârüc*”, “*münâsaha*”, “*haml ve mefkûd*” konuları bulunmaktadır. İlk dönem fıkıh kitaplarında da yer aldığı gibi incelediğimiz eser ferâiz ashabının mukadder hisselerini alt katlarını esas alarak iki kısma ayırmaktadır. Mesele halledilirken hisseler aynı kısımda bulunduğu paydalar (mahreç) en küçüğüne göre çözülmektedir. Hisseler hem birinci hem de ikinci kısımdan olduğunda ise şöyle pratik bir yol gösterilmektedir:

- Birinci kısımdan $1/2$, ikinci kısımdan bazısı veya tamamı aynı meselede yer alırsa mesele altıdan (**6**) halledilmektedir.
- Birinci kısımdan $1/4$, ikinci kısımdan herhangi biri bulunursa mesele on ikiden (**12**) halledilmektedir.
- Birinci kısımdan $1/8$, ikinci kısımdan herhangi biri bulunursa mesele yirmi dördten (**24**) halledilmektedir.

Eserin feraiz konularını özetlemesi ile pratik bir çözüm olarak az önce belirttiğimiz usulü sunması, İslam hukuk sahasına katkısı olarak değerlendirilebilir.

3. Emâli'l-Vesâyâ/Vasiyet Notları: İslâm miras hukukunda vasiyeti konu almaktadır. Eser basılmadan önce Ziya Efendi tarafından Konya Mektebi Hukukta ders olarak okutulmuş, öğrencilere imla ettirilmiştir. Eserin aslı Osmanlıcadır. Eser, Mecelle mantığı ile toplam seksen sekiz madde halinde yazılmıştır.

Eserin kapağında “**Eser Konyalı: Şeyh Zâde Ahmed Ziya**”, onun altında da “**Konya Mekteb-i Hukuk Talebesine İmlâ ve Tedris Olunduktan Sonra Tab' Olunmuştur**” ibareleri yer almaktadır. Bunun alt kısmında da basım yeri ve tarihi “**Konya'da (Meşrik-i İrfân) Matbaasında Tab' Olunmuştur. 1326 – 1327**” şeklinde yazılıdır.

Ziya Efendi'nin “Emâli'l-Vesâyâ” adlı eseri, vasiyetin sebep ve hikmetini anlatan beş sayfalık bir giriş bölümünden sonra vasiyet konusunu ele almaktadır.

Giriş bölümünde, cahiliye dönemindeki veraset şartları açıklanmakta, bu özelliklere sahip olmayan kadınlar ile savaşamayan yaşlı ve çocukların mirastan mahrum bırakıldığı örneklendirilerek anlatılmaktadır.

Giriş bölümünde İslam miras hukukunun oluşum evreleri ve geçirdiği süreç hakkında kısa bilgi sunulmaktadır.

İslam dinî önce ölenin anne, baba ve yakın akrabalarının mirastan hakkını korumak amacıyla onlara mirasın üçte birinden vasiyet edilmesini ayetle emretti.⁶⁸ Bir müddet bu ayetin hükmüyle amel edilerek hem öteden beri toplumun tanıdığı bir hak olarak mirastan pay alanların hisseleri korunmuş hem de anne, baba gibi yakın akrabanın vasiyetle mirastan pay almaları sağlanmış oldu. Bu hükümle önceden kendilerine hisse verilmeyen yakın akraba vasiyet yoluyla mirastan pay almaya başlayarak cahiliye döneminde insanların miras konusunda edindiği adet ve ahlak düzeltilmeye başlandı.

Yakın akrabanın mirastan hisse almasını sağlayan bu geçici hükümden sonra erkeklerin mirasta hisselerinin olduğu gibi kadınların da hisselerinin olduğunu bildiren ayet,⁶⁹ varislerin paylarını belirtmeksizin gelecek insanları, hisselerinin hangi oranda olacağı beklentisinde bıraktı. Fakat aradan fazla zaman geçmeden, hicretin üçüncü yılında ister kadın olsun ister erkek olsun bütün varislerin hisselerinin ayrıntılı ve kesin olarak bildirildiği ayetler indirildi.⁷⁰

⁶⁸ “İçinizden birine ölüm yaklaştığında, eğer mal bırakacaksa, Allah’tan sakınanlara bir hak olmak üzere, anaya, babaya ve akrabaya bilinen bir şekilde vasiyette bulunması farz kılındı.” (Bakara,2/180)

“Kim vasiyet olunanı işittikten sonra onu değiştirirse bunun günahı onu değiştirenin üzerindedir. Allah şüphesiz hakkıyla işiten, hakkıyla bilenir.” (Bakara,2/181)

⁶⁹ “Anne, baba ve yakın akrabaların (miras olarak) bıraktıklarından erkekler için bir hisse vardır. Keza, anne, baba ve yakın akrabaların bıraktıklarından kadınlar için de bir hisse vardır ve bunlar bırakılan mal az da olsa çok da olsa belirli hisselerdir.”(Nisa,4/7)

⁷⁰ “Allah, (mirasın taksimi hususunda) size, çocuklarınızla ilgili (şu hükümleri) emreder: Erkeğe, kadının iki katı kadardır. Eğer kadınlar ikiden fazla iseler, ölünün bıraktığının üçte ikisi onlarındır. Eğer kadın bir tek ise, yarısı onundur. Ölenin çocuğu varsa, ana babadan her biri için mirasın altıda biri vardır. Eğer ölenin çocuğu yoksa ve anası, babası ona varis olmuşlarsa, üçte biri anaya aittir. Eğer ölenin kardeşleri varsa, anası için altıda bir hisse vardır. (Bütün bunlar) ölenin vasiyet ettiği miktarın çıkmasından ve borcun

Varislerin hisseleri belirlendikten sonra artık varis için vasiyette bulunmanın yasak olduğu hükmü getirilerek⁷¹ önceki uygulamalardan tamamen vazgeçildi.

Eserin giriş bölümünde son olarak vasiyette bulunma sebebinin, insanın öldükten sonra ahiret azabından kurtulup sevabının çokluğuna vesile olması şeklinde ifade edilmiştir.

Eserin “Mukađdime” kısmında vasiyetin taksim ve tarifi ile vasiyetle ilgili fıkıh terimleri altı madde olarak açıklanmıştır.

Birinci bölümde “**Mal Vasiyeti/Vasiyyet bi'l-Mal**” ele alındı. Vasiyet edilen malın ahkâmı yedinci maddeden başlayarak kırk birinci maddeye kadar toplam otuz beş madde ile örneklendirilerek açıklandı.

İkinci bölümde “**Tasarrufta Bulunmaya Vasiyet İle Vasi/Vasiyet bi't-Tasarruf ve Vasi**” konusu ile ilgili hükümler, kırk ikinci maddeden

ödenmesinden sonradır. Siz, babalarınızdan ve oğullarınızdan hangilerinin fayda yönünden size daha yakın olduklarını bilemezsiniz. Bunlar Allah tarafından farz kılınmış hükümlerdir. Allah şüphesiz ilim ve hikmet sahibidir.” (Nisa,4/11)

“Eğer hanımlarınızın çocuğu yoksa onların bıraktıklarının yarısı sizindir. Eğer varsa bıraktıklarının dörtte biri size aittir. Bunlar vasiyet ettikleri çıktıktan ve borç ödendikten sonradır. Eğer sizin çocuğunuz olmamışsa, terk ettiklerinizin dörtte biri hanımlarınız içindir. Eğer çocuğunuz varsa bıraktığınızın sekizde biri onlara aittir. Bunlar da vasiyet ettikleri çıktıktan ve borç ödendikten sonradır. Eğer bir erkeğe veya bir kadına, anası, babası ve çocukları olmaksızın (kelâle) olarak varis olunursa ve onun bir erkek veya bir kız kardeşi bulunuyorsa onlardan her birine altıda bir hisse vardır. Eğer onlar bundan daha çok iseler hepsi de üçte bir hisseye ortaktırlar. Bu taksimde (mirasçılara zarar vermeyecek şekilde) vasiyet olunan çıktıktan ve borç ödendikten sonradır. Bunlar, Allah tarafından size bildirilen hükümlerdir. Allah her şeyi hakkıyla bilendir; halimdir.” (Nisa,4/12)

“Senden fetva istiyorlar. De ki; “Allah, kelâle (babası ve çocuğu olmayan kimse) hakkında size fetva veriyor. Çocuğu olmayan fakat kız kardeşi bulunan bir kişi ölürse ölenin bıraktığı mirasın yarısı o kız kardeşe aittir. Çocuğu olmayan kız kardeş ölürse erkek kardeş ona varis olur. Geride kalanlar iki kız kardeş olursa ölenin bıraktığı malın üçte ikisi o iki kardeşe aittir. Eğer kardeşler erkek ve kız olurlarsa erkeğin hissesi iki kızın hissesi kadardır. Allah size şaşırmanız için hükümlerini açıklamaktadır. Allah her şeyi hakkıyla bilendir.” (Nisa,4/176)

⁷¹ “Allah, her mirasçıya mirastan hissesini belirledi. Artık hiçbir mirasçıya vasiyet caiz değildir.” (Ebû Davud, Buyu, 88; Tirmizi, Vasaya, 5; İbn Mâce, Vasaya, 6)

yetmiş dokuzuncu maddeye kadar toplam otuz yedi maddede örnekleme yapılarak belirlendi.

En son bölüm olan “Hatime”de, vasilerin şahitliği ile bazı farklı meselelere toplam dokuz madde ile açıklık getirildi.

Eserin Darü'l-Funun Konya Hukuk Mektebinde okutulması, değerini artırmakta, hukuk mantığına uygunluğu bakımından da üzerinde durulma ihtiyacını ortaya çıkarmaktadır. Eserin kanun kitabı olmaya elverişli bir tarzda hazırlanması da kanunlaştırma sürecinin devamına katkı sağlamaktadır. Zira eser bir kanun kitabı olan Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye mantığı ve tarzında hazırlandığı için vasiyetler konusunun kanunlaştırılmasında örnek alınabilir.

Sonuç

Hz. Peygamber (s.a.s)'in soyundan gelen Ziya Efendi, Konya'da Memiş Efendi diye bilinen Bozkırlı Muhammed Kudsi'nin torunu, Bahattin Efendinin oğlu, Osmanlı dönemi Konya mebuslarından Zeynel Abidin Efendinin küçük kardeşidir.

1874 yılında Konya'da doğmuş, 1920 yılında zorunlu olarak hicret ettiği Hicaz'da beş yıl kadar kaldıktan sonra Mekke'de 1925 yılında vefat ederek Hz. Hatice annemizin ayakucuna defnedilmiştir.

Ziya Efendi, Hâdimî hazretlerinin akli ve nakli ilim birlikteliğini savunan bir gelenekten gelir. Konya'daki birçok eğitim kurumunda hocalık yaparak ilmi ve ahlakıyla örnek olmuş bir karakterdir. Özellikle Bekir Sami Paşa (Paşadaresi), Islah-ı Medâris-i İslâmiye ve Hukuk Mektebindeki hocalığı, bu ispat etmektedir.

Ziya Efendiye göre toplumun din ilimlerinde uzmanlaşmış âlimlere ihtiyacı olduğu gibi Fen ve Edebiyat gibi sahalarda yetişmiş otoriter bilim insanına da ihtiyacı vardır. Ziya Efendinin hedefi bu vasıfların bir kişide toplanmasıdır.

Ziya Efendi, İslâm Hukuku sahasında verdiği dersler ve neşrettiği eserleri ile kanunlaştırma dönemini canlı tutan İslâm hukukçularındandır. İslam hukuk eserleri mahiyetindeki ders kitapları, Konya Hukuk Fakültesi müderrisliği döneminin birer hatırası gibidir.

Konyalı Şeyhzâde Ahmed Ziya Efendi, hakkında sempozyum ve tezler yaptırılacak nitelikte son dönem Osmanlı hukukçularından biridir.